

DERSİÂM

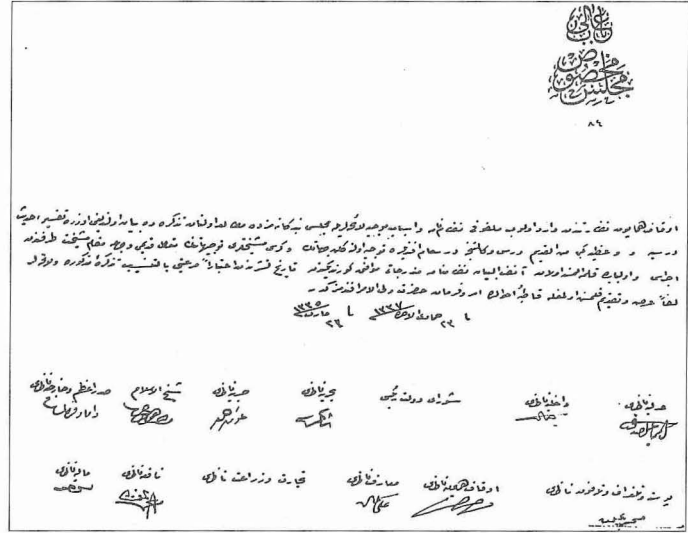
(درس عام)

Medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderris için kullanılan unvan.

"Umuma, halka açık ders" anlamına gelen ders-i âm tabirinin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte XVI. yüzyıla ait kaynaklarda buna rastlanması daha önce de kullanıldığını gösterir. Bu tabirin halka açık dersler veren müderrisin unvanı olması ise muhtemelen XVII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Selânikî Mustafa Efendi'nin, Vâlide Sultan Medresesi'ne müderris tayininden söz ederken Şehzade Camii'nde ulemâ ve müderrislerin toplanıp "dersiâm eylediklerini" bildirmesi, bu tabirin XVI. yüzyılın ikinci yarısında halka açık umumi ders anlamında kullanılmakta olduğunu düşündürmektedir. XVII-XVIII. yüzyıllarda ise dersiâm sık olarak ve müderrislerin unvanı şeklinde kullanılmıştır. Meselâ Atâi'nin *Zeyl-i Şekâik*'inde ve bilhassa Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyü'l-fuzalâ*'sında dersiâm unvanını taşıyan birçok âlim bulunmaktadır (bk. İndeks). Bu dönemde cami ve medreselerdeki "dersiye" hizmetleri genellikle dersiâmlar tarafından yerine getirilmekte, ayrıca vakıf kütüphanelerine tahsis edilen şeyhülkurrâ, meşk hocası, ders halifesi gibi kadrolar arasında dersiâma da rastlanmaktadır. XVIII. yüzyıl cami ve medrese vakıflarında dersiâm *cihet**lerine daha sık yer verildiği görülmektedir. Ayrıca buralara yapılan dersiâm tayinlerine dair şer'iyeye sicillerinde de kayıtlar vardır.

Dersiâm olabilmek için medreseden mezun olup icâzet aldıktan sonra bir imtihana daha girmek gerekiyordu. Bu şekilde halka açık ders verme yetkisi alan müderrisler halk arasında oldukça etkili oluyorlardı; hatta onların bu nüfuzlarından zaman zaman devlet de faydalanıyordu. Nitekim II. Mahmud, yaptığı ıslahatları geniş ölçüde dersiâmlar vasıtasıyla halka duyurmuştur. Özellikle XIX. yüzyılda daha da önem kazanan dersiâmların bu yüzyıldaki sayıları hakkında bazı kayıtlar vardır. Meselâ 13 Rebü'lâhîr 1286 (23 Temmuz 1869) tarihinde dönemin şeyhülislâmı Hasan Fehmi Efendi'nin emriyle hazırlanan bir listede, aynı yıl İstanbul'da faal olan 166 medreseden sekseninde 180 dersiâmın ders verdiği, diğer seksen altı medresede ise dersiâm bulunmadığı görülmektedir. Medreselerin çoğunda sadece bir dersi-

Dersiâmlara verilecek görevlerin meşihat makamınca düzenlenmesine dair Meclis-i Mahsûs tezkiresi (BA, DÜİT, nr. 15/2-12)



âm görev yapmakta iken Sultan Abdülhamid (I. Abdülhamid) Medresesi'nde on dört, Ayasofya Medresesi'nde on, Fâtiş medreselerinin her birinde üç ile beş, Rüstem Paşa, İbrâhim Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Şeyh Eb'ü'l-Vefâ, Şahkulu medreselerinde dörder dersiâm bulunmaktaydı (Kütükoğlu, s. 286-295). Abdülmecid dönemine (1839-1861) ait olduğu tahmin edilen "Bilcümle Dersiâm Efendilerin Defteridir" başlıklı bir listede, XIX. yüzyıl ortalarında toplam 121 dersiâmın görev yerlerine göre dağılımı verilmekte ve bunlara toplam 50.800 akçe ödendiği kaydedilmektedir (TSMA, D, nr. 9015).

Dersiâmlara vakıf cihetlerinden çeşitli görevler tahsis edilebilirdi. Nitekim Bursa'da ilk altı Osmanlı padişahının türbelerinde senede bir defa *Buhârî-i Şerif* okunması için on dersiâma 750'şer kuruş ödenmesine dair Sultan Abdülmecid'in 1855 tarihli iradesi bulunmaktadır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında dersiâmlık unvanının verilmesi için açılan imtihanla ilgili yeni kurallar getirildi. Bu dönemde dersiâmlık imtihanları, ders ve kilinin başkanlığında tanınmış ulemâdan oluşan bir heyet tarafından yapılmaktaydı. II. Abdülhamid'in saltanatının (1876-1909) ortalarına kadar dersiâmlık imtihanları yılda bir defa açılırken daha sonra teşkil edilen bir heyetin medreselerde belirli aralıklarla imtihan yapması, bu şekilde yılda on beş kişiye bu unvanın verilmesi usulü benimsendi. Bu unvanı alanlara, dört yıl sonra ruusları verilirken 200 kuruş maaş bağlanırdı. II. Abdülhamid, dört yıllık ücretsiz dönemde kendilerine hazîne-i hâssadan 4 lira ücret ödenmesini emretti. Hizmet süresiyle birlikte dersiâmlık maaşı da yük-

selirdi. İcâzet verme yetkisi olan dersiâmlara "müciz dersiâm" denilirdi.

XX. yüzyıl başlarında medreselerin ıslahı ile Dârü'l-hilâfe medreseleri, Medresetü'l-mütehassısın, Medresetü'l-vâzîn gibi bir müdürün idaresinde sınıf geçme usulüne dayanan medreseler açıldığında dersiâmlara yeni ve önemli görevler düştü. Bu medreselerdeki pek çok müstakil ders genellikle dersiâmlar tarafından okutuldu. Nitekim Sultan Vahdeddin'in 8 Zilhicce 1337 (4 Eylül 1919) tarihli bir iradesiyle Süleymaniye Medresesi'nde açık bulunan hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh derslerine dersiâm müderrislerin tayin edildiği (*Ceride-i İlmîyye*, V, 1484-1485), ayrıca dersiâmların Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye gibi ilmi ve dinî kurumların üyeliklerine seçildikleri görülmektedir. 26 Şevval 1336 (4 Ağustos 1918) tarihli bir başka iradede Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğine ve Süleymaniye Medresesi ilm-i kelâm, tefsir, ilm-i nefis ve ahlâk, mantık dersleri müderrisliğine dört dersiâm tayin edilmişti (*a.g.e.*, IV, 1143). Dersiâmlar taşrada çeşitli müftülüklerde de getirilmekteydi. Meselâ Koçhisar kazası müftülüğüne Bezâzî dersiâmlarından ve Medresetü'l-kudât mezunlarından Hasan Tahsin Efendi, Batum müftülüğüne de Fâtiş dersiâmlarından Hasan Fevzi Efendi tayin edilmiştir (*a.g.e.*, IV, 1049, 1185). Ayrıca dersiâmlar, yine bu dönemde yeni açılmış olan medrese müdürlükleriyle müfettişlikleri görevlerinde de bulunmuşlardır (*a.g.e.*, IV, 1283, 1286; V, 1483).

Dersiâmlık unvanına sahip müderrislere hâric, dâhil vb. medrese dereceleri padişah iradesiyle verilebilmekteydi. Meselâ Fâtiş Camii dersiâmlarından Medine Mahmudiye Medresesi müderrisine maaş, tahsisatları ve terfi hakları saklı

kalmak üzere mahreç pâyesinin verilmesi Sultan Reşad'ın bir iradesiyle sağlanmıştı (a.g.e., IV, 1095). Bütün bu faaliyetlerin idaresi ise Ders Vekâleti'ne, dolayısıyla meşihat makamına verilmişti. 24 Cemâziyelâhir 1337 (27 Mart 1919) tarihli Dersîâm Efendilere Tevcih Olunacak Cihât Hakkında Nizamnâme'nin birinci maddesinde, öteden beri Ders Vekâleti'nce dersiâmlara tevcih edilgelene tefsir, hadis, dersiyeye ve vâiziye gibi görevlerle (cihât) kürsü şeyhliğinin verilmesi yetkisinin şeyhülislâmlık makamına ait olduğu belirtilmektedir (BA, DÜİT, nr. 15/2-12; *Ceride-i İlmîyye*, IV, 1381).

Dersîamlık görevi, genellikle İstanbul'da başta Fâtih olmak üzere Süleymaniye ve Beyazıt gibi büyük camilere nisbet edilerek dersiâmlar "Fâtih dersiâmlarından, Beyazıt dersiâmlarından" şeklinde anılmıştır. Dersiâmlar cami derslerini umumiyetle sabah namazı ile öğle namazı arasında verirler, halka açık olan bu derslere her kesimden birçok kimse katılırdı. Tarihçi Lutfî Efendi, Fâtih Camii dersiâmlarından Yerköylü Hoca Ali Efendi'nin sabah derslerine devam ettiğini belirtmektedir (*Târih*, XIV, 70). Dârülfünunun ilk açıldığı dönemde muhtemelen dersiâmlık geleneğinin bir devamı olarak bazı derslerin hoca efendiler tarafından halka açık olarak verildiği bilinmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait Diyanet teşkilâtında dersiâmlara da yer verilmiş, özellikle taşra teşkilâtında dersiâmlar müftü ve müftü müsevvidinden sonra üçüncü sırayı almıştır. Bu unvana sahip olanlara devlet bütçesinden müftülükler kanalıyla "dersîâm cedveli"nden maaş tahsis edilmiş ve unvanlarını kaydı-hayat şartıyla kullanabilmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA:

T SMA, D, nr. 9015; BA, İrade-Dahiliye, nr. 12.504; BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 2268, 3263; BA, İbnülemin-Tevcihat, nr. 1800; BA, DÜİT, nr. 15/2-12; *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1929, III, nr. 313; XIV (1933), nr. 2171, s. 600; XVIII (1937), nr. 3092, s. 66; *Ceride-i İlmîyye*, İstanbul 1332-41, IV, 1049, 1095, 1143, 1185, 1248, 1283, 1286, 1381; V, 1483, 1484-1485; Selânikî, *Târih* (İpşirli), II, 747-748; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 650, 697; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, II, bk. İndeks; Lutfî, *Târih*, I, 17; XIV, 70; *Evkâf-i Hümâyun Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâlî*, İstanbul 1335, s. ...; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 531, 539, 574; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986, s. 63, 64; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 104; Bahaeddin Yediyıldız, *Institution du vaqf au XVIII^e siècle en Turquie, étude socio-historique*, Ankara 1990, bk. İndeks; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, sy. 7-8 (1976-77), s. 286-295; Pakalın, I, 427.



MEHMET İPŞİRLİ

DERTLİ

(1772-1846 [?])

Türk saz şairi.

Bolu'nun Reşadiye (Çağa) nahiyesine bağlı Şahnalar köyünde doğdu. Asıl adı İbrâhim'dir. Babası Karahüseyinoğulları'ndan Ali Ağa'dır. Çocukluğu çobanlıkla geçti, babası ölüncü nahiyenin âyanı Halil Ağa tarlalarını zorla elinden aldı. Bir süre Deveciler köyünde bir akrabasının yanında kaldı, daha sonra İstanbul'a gitti. O yıllarda devlet Anadolu'dan İstanbul'a gelip yerleşmeyi uygun bulmadığından o da İstanbul'da barınmayarak geri döndü. Konya'da Hacı Âsim adlı bir kahvecinin yanında üç yıl çıraklık yaptı. Daha sonra Mısır'a gitti, orada on yıl kaldı. Konya'da ve Mısır'da hem çalıştı hem de âşık kahvelerine gitti, bu arada tekkelerde de bulundu. Tekrar köyüne dönünce evlendi, bu evlilikten iki oğlu oldu.

Âşık Dertli gezdiği yerlerde hareketli bir hayat yaşamış olduğu için aile mesuliyetini omuzlarında taşıyabilecek istikrardan uzak, derbeder bir hayata alışmıştı. Bu yüzden ailesini köyde bırakarak tekrar gurbete çıktı. Anadolu'yu bir uçtan bir uca gezdi. Sivas, Ankara, Çankırı ve Amasya'da âşık meclislerinde pek çok kimseyle tanıştı, saz çalıp şiirler söyledi. 1825'te tekrar İstanbul'a gitti. Şehrin meşhur âşıklarının bulunduğu Beşiktaş, Tahtakale ve Tavukpazarı'ndaki kahvelerde saz çalarak adını duyurdu. Hem sesinin güzel olması hem de iyi saz çalması âşık fasıllarında ve zengin konaklarında büyük ilgi görmesine sebep oldu. Çözdüğü muammalarla kazandığı mükâfatları meslektaşları arasında paylaşarak haklı bir şöhrete kavuştu ve üstat olarak tanındı. Bir süre sonra İstanbul'da bulunan eski Bolu mutasarrıfı Hüsrev Paşa'ya intisap etti ve onun şamdan ağası oldu. II. Mahmud'un yaptığı fes inkilâbı başlangıçta halk arasında tepkiyle karşılandığından Hüsrev Paşa Dertli'yi teşvik ederek "fes" redifli bir kaside yazdırdı. Fesi ve fes giymeyi övdüğü bu kasidesiyle sarayın iltifatını kazanan Dertli'ye Çağa âyanlığı verildi. Fakat derbederliği, içkiye düşkünlüğü ve bilhassa toplanan vergilerin büyük bir kısmını zimmetine geçirmesi yüzünden kısa zamanda bu görevden azledildi; birden bire her şeyini kaybederek sefil ve perişan oldu. 1840'ta Bilecik'e bağlı Gölpazarı kasabasında intihara bile teşebbüs etti. Önceleri Lutfî mahlası-

nı kullanırken bu olaydan sonra artık Dertli mahlasını kullanmaya başladı. Ancak bir müddet sonra Bolu defterdarı Hüsnü Efendi'nin himayesi altına girdi. Bir yere bağlanıp kalmaktan hoşlanmayan Dertli yine gurbete çıktı; bu defa Ankara eşrafından Alişan Bey'in himayesine girdi ve onu öven şiirler söyledi. Bir süre sonra Ankara'da Alişan Bey'in konağında öldü. Ölüm yılı kaynaklarda 1845, 1846 ve 1848 olarak değişik şekilde verilmektedir. Dertli'nin mezarı, Bolu-Gerede karayolu üzerinde Bolu'nun Yeniçağa ilçesinin Şahnalar köyündedir.

Dertli, XIX. yüzyılda Erzurumlu Emrah ve Seyrânî'den sonra âşık edebiyatının en tanınmış temsilcisidir. Birkaç çırak yetiştirdiği gibi kendisinden sonra gelen âşıklar üzerinde de etkili olmuştur. Ancak içkiye düşkünlüğü ve derbeder haliyle halkın bağlı olduğu dinî değerlere ters düşmüş, kendi yaşayışına daha uygun bulduğu Bektaşî tekkelerindeki serbest telakkileri benimsemiştir. Bu da şairin aleyhinde birtakım kanaatlerin oluşmasına sebep olmuştur. Şiirlerinde divan şairlerinden Fuzûlî ve Bağdatlı Rûhî'nin, halk şairlerinden Âşık Ömer, Gevherî, Kaygusuz Abdal ve Pir Sultan Abdal'ın tesirleri kendini gösterir. XIX. yüzyılın diğer halk şairlerinde görüldüğü gibi Dertli de hem aruz hem hece vezniyle şiirler söylemişse de onun başarılı olduğu tür hece veznidir. Şiirleri pek çok yabancı kelime ve terkiplerle dolu olmasına rağmen belli bir lirizme sahiptir. Elinde sazı diyar diyar dolaşan Dertli, zaman zaman köyünde sefil bıraktığı ailesini ve çocuklarını hatırlamış, bu durumu çok hazin bir şekilde şiirlerinde dile getirmiştir. *Divân-ı Dertli* (İstanbul 1299, 1329) adıyla taş baskısı olarak birkaç defa basılmış olan divanının en güvenilir neşri Ahmet Talat (Bo-



Dertli'nin matbu divanının ilk sayfası (İstanbul 1299)